Розділ I
Дитинство

Коли зароджується пам'ять? Коли в дитячому розумі мерехтливими світлотінями пробуджується свідомість? Мої найперші спогади — про Ірландію. Я досить добре пригадую тамтешні місцини й події, а подекуди, хоча й нечітко, навіть людей. Утім, я народився 30 листопада 1874 року, а залишив Ірландію на початку 1879-го. Мій батько поїхав був до Ірландії секретарем свого батька, герцога Мальборо, якого 1876 року містер Дізраелі призначив лордом-намісником. Ми жили у будинку під назвою Мала резиденція, на досяг руки від маєтку віцекороля. Тут минули майже три роки мого дитинства. Деякі події запам'яталися чітко й яскраво. Пам'ятаю, як 1878 року мій дідусь, віцекороль, відкривав монумент лорду Гофу. Величезна чорна юрма, шарлатові солдати-вершники, мотузки, якими стягують блискучу брунатну полотнину, старий герцог — мій грізний дідусь, — що гучно промовляє до натовпу. Навіть пригадую, як у своїй промові він сказав: «...і нищівним залпом він розбив лави ворога». Я збагнув, що йдеться про війну й бої, а «залп» означає те, що часто з гуркотом чинили солдати (стрільці) в чорних мундирах у Фенікс-парку, куди мене водили на вранішні прогулянки. Гадаю, то мій перший зв'язний спогад.

Інші події закарбувалися виразніше. Ми збираємося на дитячу виставу. Настрій піднесений. Нарешті довгоочікуваний день настав. З резиденції віцекороля ми прямуємо до замку, де, певне, мусимо забрати інших дітей. Подвір'я

замку — просторий квадратний обшир, вимощений довгастою бруківкою. Дощить. Дощило майже завжди, власне, як і зараз. Із замку метушливо виходять люди. Нам повідомляють, що вистави не буде, бо театр згорів. Від управителя залишилися самі ключі, які лежали у нього в кишені. Розрадою за скасовану виставу стала обіцянка наступного дня оглянути руїни. Мені кортіло побачити ті ключі, та моє прохання так і не задовольнили.

Якось тими роками ми відвідали Емо-парк, резиденцію лорда Портарлінґтона, якого мені відрекомендували як буцімто дядька. Я можу точно описати те місце, хоча, відвідавши його у віці чотирьох чи то чотирьох із половиною років, більше там не бував. У спогадах височіє біла кам'яна вежа, до якої нас привела досить довга дорога. Мені розповіли, що її підірвав був Олівер Кромвель. Я добре засвоїв, що він багато чого підірвав, тобто був дуже видатною людиною.

Моя няня, місіс Еверест, непокоїлася через феніїв. Як я зрозумів, то страшні люди, чиїм витівкам не було б краю, якби на те їхня воля. Одного разу, коли я катався на віслючкові, нам зустрілася довга похмура процесія феніїв. Зараз я переконаний, що то був стрілецький загін на навчальному марші, не інакше. Але всі ми страшенно перелякалися, насамперед віслючок, який виявляв свій страх, хвицаючись. Він скинув мене долі, і я дістав струс мозку. Так я познайомився з ірландською політикою!

У Фенікс-парку був великий округлий гай із будинком посередині, в якому жила якась поважна персона, що обіймала посаду чи то головного секретаря, чи то його заступника, точно не скажу. Хай там як, а з будинку вийшов чоловік на ім'я містер Берк. Він подарував мені барабан. Який вигляд мав той містер Берк. я не пригадую, але барабан пам'ятаю. Два роки по тому, коли ми вже повернулися до Англії, мені розповіли, що містера Берка

вбили феніі в тому самому Фенікс-парку, де ми щодня гуляли. Через це всі навколо здавалися вкрай засмученими, а я подумав, що мені дуже пощастило, адже феніі не запопали мене, коли я впав з віслючка.

Уперше Освітою мені пригрозили в Малій резиденції, оголосивши про прибуття зловісної особи, яку називали гувернанткою. Дата її приїзду була визначена. Щоб підготувати мене до цього дня, місіс Еверест дістала книжку під назвою «Читаємо без сліз», що в моєму випадку геть не справдила заголовку. Мене настановили: до приїзду гувернантки я мушу навчитися читати без сліз. Ми мордувалися щодня. Няня пером вказувала на різні літери. Мене все це вкрай виснажувало. Ми були ще далеко від завершення виучки, коли настав доленосний час приїзду гувернантки. Я вчинив так, як за подібних обставин роблять зацьковані люди — накивав п'ятами. Я заховався у густих чагарях навколо Малої резиденції, які мені видавалися цілим лісом. Мене знайшли й передали в руки тієї самої гувернантки лише за кілька годин. Ми продовжили щодня мордуватися над літерами, а ще над словами та, що прикріше, цифрами. Літери принаймні потрібно було лише запам'ятати, а їхнє скупчення можна впізнати, разом із тим фактом, що вони позначають певний звук або слово, яке, за наполягання, доводиться вимовляти. А от цифри, вплутуючись в усілякі хитросплетіння, витівали одне з одним казна-що — одразу точно й не вгадаєш, що саме. Щоразу, коли ті опинялися вкупі, доводилося вгадувати їхні трюки, а гувернантка надавала неабиякого значення точності відповіді. Якщо відповідь була неточною, вона була хибною. «Майже правильні» відповіді не годилися — та й квит. Подекуди цифри заборговували одна одній, і тоді слід було якусь позичити, а потім нею ж відплатити. Ці ускладнення відкидали все густішу тінь на мої будні. Вони відволікали від усіх тих захопливих речей, які чекали в дитячій кім-

наті чи в саду, й усе більше зазіхали на моє дозвілля. У мене майже не лишалося часу робити те, що до душі. Вони перетворилися на суцільне занепокоєння та клопіт. Тим паче, коли ми зав'язли в невідрадному болоті під назвою «арифметика». Здається, йому не було краю. Щойно ми давали раду з одним завданням, як на нас одразу чатувало інше. Ледве я відбивався від одного виду напастей, як мені накидали інші, ще хитромудріші.

Моя мати не долучалася до цих знущань, але давала зрозуміти, що схвалює їх, та ще й майже завжди ставала на бік гувернантки. В Ірландії мати запам'яталася мені в обтислій амазонці, нерідко чарівно поцяткованій ляпками багнюки. Вони з батьком повсякчас полювали верхи на своїх великих конях, й іноді, коли хтось із них довго не повертався, здіймався великий сполох.

Мати завжди здавалася мені казковою принцесою — сяйливою істотою, наділеною незліченними щедротами й силою. Я завдячую словам лорда Д'Абернона, якими він змалював образ матері в ірландську пору:

«...Я пречудово пам'ятаю, як побачив її вперше. То було в резиденції віцекороля в Дубліні. Вона стояла ліворуч від входу. У дальньому кінці кімнати в почесному кріслі височів віцекороль, оточений блискучим почтом, але погляди привертав не він і не його дружина, а таємнича граційна фігура, яка стояла дещо осторонь і здавалася зітканою з іншого, ніж решта, полотна — променистого, тендітного, іскристого. Волосся оздоблене діамантовою зіркою, її улюбленою прикрасою, чий блиск тьмяніє від світозорого сяйва її очей. Погляд радше пантери, ніж жінки, проте з незнаним для джунглів виплеканим інтелектом. Відвагою вона не поступалася своєму чоловікові — гідна мати нащадків великого герцога. Ці блискучі риси, добросердість і весела вдача всіх прихиляли до неї. Завдяки своїй люб'язності, захвату життям і щирому бажанню ділитися радісною вірою в нього з іншими людьми вона стала центром кола вірнопідданих».

У моїх дитячих очах мати поставала такою ж блискучою. Мені вона сяяла, наче вечірня зоря. Я дуже її любив, проте на відстані. Моєю довіреною особою була няня. Місіс Еверест доглядала за мною й опікувалася всіма моїми забаганками. Саме їй я скаржився на численні негаразди — як тоді, так і згодом у шкільні роки. Перед тим, як влаштуватися до нас, вона дванадцять років виховувала дівчинку Еллу, доньку церковнослужителя з Камберленда. «Крихітка Елла» стала персонажем мого дитинства, хай навіть я ніколи її не бачив. Я знав про неї все: що вона любить їсти, як молиться, коли вередлива, а коли слухняна. У моїй уяві склалася жвава картинка її домівки на півночі. Місіс Еверест виплекала в мені і любов до графства Кент, за її словами — «саду Англії». Народилася вона в Четемі й надзвичайно пишалася Кентом. Жодне інше графство не могло з ним зрівнятися, як і жодна країна не могла зрівнятися з Англією. Про Ірландію, приміром, годі й говорити. Про Францію місіс Еверест, що якось катала мене у візочку по «Єлизейських», як вона їх називала, Полях була вкрай невисокої думки. Графству Кент не було рівних. Мейдстон — його головне місто, а навколо ростуть полуниці, вишні, малина й сливи. Краса та й годі! Я завжди хотів жити у графстві Кент.

Я завітав до Малої резиденції, коли взимку 1900 року виступав у Дубліні з лекцією про англо-бурську війну. У моїй пам'яті то була видовжена, низенька біла споруда із зеленими віконницями й терасами, що стояла в обіймах лісу й була оточена галявиною, не меншою за Трафальгарську площу. До маєтку віцекороля звідси принаймні миля, думав я. Але відвідини мене приголомшили: галявина виявилася всього шести ярдів завширшки, ліс — чагарником, а дорога до маєтку, де я тоді зупинився, займала хвилину.

Наступним оплотом пам'яті став Вентнор. Я його обожнював. У місіс Еверест там жила сестра, чий чоловік майже тридцять років пропрацював тюремним наглядачем. Тоді й згодом він водив мене на довгі прогулянки пагорбами або до обвалу. Він розповідав мені про заколоти ув'язнених і скоєні на нього напади та завдані йому поранення. Натоді, як я вперше навідався до Вентнора, ми воювали проти зулусів. У газетах друкували їхні фотографії. Чорні, оголені, зі списами та асагаями, які вони дуже вправно кидали. Зулуси вбили багато наших солдатів, але, судячи з фотографій, наші солдати вбили їх набагато більше. Я страшенно гнівався на зулусів і радів звісткам про їхню загибель, як і мій друг, старий тюремний наглядач. Згодом зулусів наче всіх перебили, бо ця війна добігла кінця, в газетах уже не друкували їхніх фотографій, і ними геть перестали перейматися.

Одного дня зі скель поблизу Вентнора за милю-дві від берега ми побачили розкішний величезний корабель із піднятими вітрилами.

— Транспортний, — сказав хтось. — Везе солдатів з війни.

А може, він прямував з Індії, не пам'ятаю[1]. Раптом налетів вітер, чорні хмари й перші краплі грози, та ми встигли добутися додому, не промокнувши наскрізь. Коли я згодом гуляв скелями, замість розкішного корабля з вітрилами побачив три чорні щогли, які гостро стирчали з води. Судно мало назву «Евридіка». У борвії воно перекинулося й пішло на дно з трьома сотнями солдатів на борту. Їхні трупи діставали водолази. Я почув, — і ця історія закарбувалася в моїй пам'яті, — що деякі водолази непритомніли від жаху, побачивши, як риби пожирають трупи бідолашних солдатів-потопельників,

[1] Насправді то було навчальне судно. — *Тут і далі примітки автора, якщо не зазначено інше.*

що саме поверталися додому, витримавши тяготи служби і вцілівши у боях із дикунами. Здається, одного сонячного дня я бачив, як човни повільно буксують трупи. На скелях зібралася юрма, і всі зняли в жалобі капелюхи.

Приблизно в той самий час трапилася катастрофа на мосту через річку Тей. У люту грозу обвалився весь міст із потягом, і всі пасажири потонули. Певне, не змогли вилізти через вікна. Відчинити їх украй важко — шибка опускається, тільки якщо спершу потягнути за довгий ремінь. Не дивно, що потонули геть усі. Люди дуже гнівалися, що уряд допустив обвал такого мосту. Я вважав уряд дуже легковажним і нітрохи не дивувався, коли всі казали, що проголосують проти нього через лінощі й недбальство, які призвели до цієї трагедії.

У 1880 році всіх нас поскидав із посад містер Ґладстон. То був дуже небезпечний чоловік, який підбурював людей і розпалював у них лють, аби ті проголосували проти консерваторів і змістили мого дідуся з посту лорда-намісника Ірландії, що подобався йому набагато менше за попередню посаду лорда-голови ради, яку він обіймав у попередньому кабінеті лорда Біконсфілда. Перебуваючи на посту лорда-намісника, дідусь мусив спускати всі свої кошти на бенкети для ірландців у Дубліні, а бабуся започаткувала чудову благодійну ініціативу під назвою «Фонд допомоги жертвам голоду». Однак мені дали зрозуміти, що ірландці — народ вкрай невдячний: жодного вам «дякую» ні за бенкети, ні навіть за фонд. Герцог волів був залишитися в Англії, вдома в Бленемському палаці, й звідти навідуватися на засідання Кабінету. Але він неухильно дотримувався вказівок лорда Біконсфілда. Відомий під прізвиськом Діззі, той був затятим ворогом містера Ґладстона[1]. Однак цього

[1] Йдеться про прем'єр-міністра Великої Британії Бенжаміна Дізраелі, графа Біконсфілда *(прим. пер.)*.